

Այս ամենայն նշոյն տարին պաշտօնապէս
Տասնատուեցաւ՝ քաղաքին կառավարութեան
կողմանէ ամեն պահանջեալ ստորագրութիւննե-
րով եւ հայ Արքեպիսկոպոսին եւ կանոնիկոսաց
ստորագրութեամբը:

Սոյն հիմնական վաւերագրէն հանուած է
նաեւ Հիմնարկութեան կանոնագրութիւնը, որով
պարտ է Հիմնարկութիւնը կը կառավարուի:

Այսպէս Տասնատուած Տիմանց վրայ Տաս-
նատուած Հիմնարկութիւնն՝ առաջին օրէն մին-
չեւ ցայսօր Գեր. կայեղանոս կայեղանեան՝ հայ
թագադիր կանոնիկոսին արժուէն հսկողութեան
տակ 25 տարւոյ մէջ պնդաւ յառաջացած է,
որ Հիմնարկութիւնն այս տարի ունի 124.000
ֆլ. դրամագլուխ եւ սեպհական շէնք մ'ի բնա-
կութիւն աշակերտաց, որմէ բարեկիշտակ Հի-
մնադրին կամած համեմատ կը հոգաւորին 45 հայ
պատանիներ Հիմնարկութեան շէնքին մէջ, եւ
աշակերտ մը՝ լեմպերիկ գուրս:

Այժմոս խնամակալքն է՝ հայագգի աղուա-
կանց Պարոն Եովհ. Անտոնեան, Նսիլիս Թորո-
սեան, Եովհ. Վ. Յայգեան, Եւստումատուր
Խաչատուրեան, իսկ պետական խորհրդանոցի կող-
մանէ ընտրեալ է Եովհ. Աբգարեան, անդամ
նշոյն խորհրդանոցի:

Իրգինաւոր հիմնադիրն իւր սրանչէրէ շի-
մարկութիւնն երկայն չկրցաւ վայելել: Եամին
1869 Մայիս 25ին մեկնեցաւ իւր սիրելի սանե-
րէն 84 տարեաց բնական տակ: Սակայն այս օրս
ամէն ինչ հասցային բերանն է օրհնութեամբ իւր
պատուական անունն, ինչպէս անձամբ լսելու ա-
ռիթ ունեցայ. եւ Հիմնարկութեան վարին՝
կանոնիկոս կայեղանեան բաւական չհամարելով
այս կնիդանի արձանն, նաեւ անոր մարմարեայ
կիսարձանն երկնագոյն մարմարեայ շէնք շրջա-
նանկերու մէջ կանգնած է ի լեմպերիկ, Հայոց
եկեղեցւոյն աշակողման որմնի վրայ, որոյ ար-
ձանագրութիւնն է՝

JOSEPHUS DR. TOROSEWICZ
INSTITUTI ORPHANORUM
R(itus) A(rmeni)
FUNDATOR
N(atatus) 1785, M(ortuus) 1869.

կայ նաեւ ուրիշ արձան մը Հիմնարկու-
թեան շէնքին պարտիզին մէջ:
Ներկայ պատկերս իւր ծերութեան լու-
սանկարին իրապէս առնուած է:

Հ. Գ. Գ.

ԳՐԱԿԱՆ

ՓԻՆԴՆԻ ԵՒ ՊԵՃԱՅԵՐԻ ԳՐԱԳՈՑ ՀՈՅՆԵՐԵՆ ԹՈՂԱԿԱՆԱԹԻԲԻՆԵ

Մայրենագէտ անգղիացի Փրեդքերիս Կ.
Կոնբէր (Fred. C. Conybeare) որ ուսուցիչ
է Օքսֆորդի համալսարանին մէջ, երկու
մանր գրութիւն հրատարակած է Փիլոյնի
եւ Պլատոնի գործոց հայերէն հին թարգմա-
նութեանց վրայ: Առաջինն է տեղաւոր մը, որուն վեր-
նագիրն է. Specimen lectionum armeniacarum, or
A Review of the fragments of Philo Judaeus as
newly edited by J. Rendel Harris, by F. C. Cony-
beare. Oxford, 1890, էջ 15. 80. (Օքսֆորդ հայկա-
կան ընթերցանոց կամ Ուղղութիւնք հատակա-
տարց Փիլոյնի Հրէի ըստ նոյնոյ հրատարակութեան
Ե. Բէնդէ Հարիսի): — Երկրորդն է համառոտ
հատուած մը Պլատոնի գրոց հայերէն թարգմա-
նութեանց վրայ անգղիերէն The classical Review
ուսումնասիրութիւն մէջ, (London, 1889, Vol. III,
N. 8. էջ 340—343, 6 օրեւ) Այս երկու մանր
գրութեանց թարգմանութիւնը կը գտնուի հոս:

Ա.

ՕՐԻՆԱԿ ՀԱՅԱԿԱՆ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄԻՆ ՎԱՄ
ՈՂԱԿԱՆԱԹԻԲԻՆԵ ՀԱՏԵՎԱՑՈՐՈՑ ՓԻՆԴՆԻ ՀՐԻԲ՝

«Այս քննութեան նպատակն է Բենդէ
Հարիսի (Փիլոյնի հատակատարց) հրատարակութեան
վրայ յաւելուլ այն ընթերցանոց տարբերու-
թիւնքը, զոր Փիլոնի հայերէն թարգմանութիւնը
մեր առջեւ կը գտնէ: Այս թարգմանութիւնը 450
(Ե. Բ.) թաւականներով շէնքած, ինչպէս յայտնի
է Մովսիսի Խառնապետի եւ ուրիշ նշոյն ժամանակի
հայ մատենագրաց այս զբոյժ յառաջ բերած
լուսններէն, ուստի եւ մեր առջեւ կը գտնէ Փիլոնի
գրոց պնդման բնագիր մ'որ նշոյն հեղինակին մա-
հաւանէն 250—300 տարի ետքը գրուած էր՝ եւ
թողերով որ հայ թարգմանչին գործածած բնա-
գիրը գտնուի հարկաւան ըլլալ, որ անհաւանա-
կան չէ: Հայերէն թարգմանութիւնը տարկաբար
բառ առ բառ է եւ ծիշդ, ինչպէս հին յունական
մատենագրաց բոլոր հայերէն հին թարգմանու-
թիւնքը: Փիլոնի բոլոր հայերէն թարգմանութեան
գտնուած զբոյժը տպուած չէն. բայց երկու տրոս-
մանուածութիւնք նախնականութեան, Վասէ հոգւոյ
անասոց, Ծմնագոյ եւ Ելից գրոց երկար մեկնու-
թիւնք հրատարակուեցան ի Վերետիկի 1822—6
Հ. Մ. Վ. Ա. գերեմանի ձեռքով: Այս գրոց յոյն
բնագիրը կորուսած է, բայց շատ հատակատարք կան
Եովհաննու Միանիկի համեմատութեանց եւ ուրիշ
հին քրիստոնէայ մատենագրաց քով: Հարիս Ա-
գերեմանի լատիններէն թարգմանութիւնը գործած
ած է յոյն հատակատարքերու հրատարակութեան
ժամանակ՝ յոյն բնագիրն ուղղելու համար: Զուտալի-

¹ Սոյն տեղաւորին առաջին էջն՝ որ կայսղայնութիւն
չուներ մեր նիւթոյն հետ՝ մեր թարգմանած: Թարգմա-
նութիւնը կը սկսէ՝ էջ 2. 5.

է որ Լարիս իւր հաւաքածոյիւր չէ լրացուցած վերջու տին սպելով յախարհամասնութեան արամիստուութեանց հաստատողը, որ կը գտնուի Եւսեբիոսի Պարտապարտութեան Աւետարանի գրքի մէջ. հոս ալ Աւգերիանի հայերէնէն բնած լատիներէն թարգմանութիւնը իւր թերութեանցին հանգրձն իրեն նպատակաւոր կերպով ըլլալ յայն բնագրին այլեւայլ տեղերէ սղելու: Այս տողերէ զրոյց համեմատած է երկու կարգի հաստատողքն ալ հոյ թարգմանութեան հետ, որ շատ տեղ կ'սլզղէ զբնագիրը, շատ տեղեր ալ հետաքրքրական ընթերցանանքներ կը ներկայացնէ եւ լայն կը սփռէ փոփոխութեան գրքերն յոսալ ունեցած վնասակիւն զայն: Եւսեբիոսի Պարտապարտութեան գրքի մէջ եղած հաստատողը կոչման համար գործածած եմ Gaisfordի քննադատական կազմանք (apparatus criticus) Ուրիշ հաստատողը կոչմանը Լարիսի գրքի էջերուն համեմատ եւ. իսկ հայերէն թարգմանութիւնը A. T. (հայերէն բնագիր) ձեւով կը նշանակէ՜, Հատուածներ կոչմանը եւն բառ Աւգերեանի բնագրին եւ լատիներէն թարգմանութեան, բայց նաեւ Լարիս նշանակած է զատուք կարգի գնելով հաստատողները:

Հոս կը յաջորդեն 50 համեմատութիւնը յոյն եւ հայ բնագիրներու թարգմանութեանց, որոնք միայն յայն բնագրին համար ըլլալով՝ աւելորդ համարեցանք գնել (էջ 3—8): Ապա կը գրուի Եւսեբի յիշեալ գրքի մէջ եղած հաստատողը տարբերութիւնը հոյ թարգմանութեան (էջ 9—14): Այս յոյն հաստատողները հրատարակեալ Thomas Gaisford, Oxford, Clarendon Press, 1843, որուն համար ըրեալ թէ «Պիտի տեսնուի որ կամ Եւսեբիոս աղտախալ արեւմտի մը կոչումը կ'ընէ, եւ կամ նոյն իսկ Եւսեբիոսի այս կտորները քննութեան կարօտ են», համեմատութեանց վերջը խոսքը կը կեցուի այսպէս.

«Այս տարբեր ընթերցանանց անանք հոյ բնագրին աղտախալութեան արդիւնք են. կան նաեւ այնպիսիք որ թարգմանիչը զիսկապի տառերով գրուած բնագիրը սխալ կարգաւոր գրած է: Սակայն եւս աւելի լաւ յայն բնագիր մը կը ցուցնեն. սակայն ամենչալ ալ արժանի են մտազոյնութեան: Հոս գրիւք Փիլոնի բոլոր հաստատողքն որ կան Եւսեբի Պարտապարտութեան մէջ, Թերեւս այն գրքը յունական այլեւայլ արեւմտեւ տարբերութեանց աւելի մանրամասն ցուցակ մը (քան Gaisfordի դարձրեց) կարելի կ'ընէ աւելի տարբերութիւններ գտնել հոյ թարգմանութեան մէջ, քան զոր կրցալ գտնել: Կը գրէ Dr. J. A. Heikel իւր De Praeparationis Evangelicae Eusebii edendae ratione գրութեան մէջ Helsingforsen թէ «Երբ փարիզ էի եւ Եւսեբիի գրքը ձեռագիրներուն ինչ ինչ տեղեր այլեւ անյոյն, գրեթէ իւրեք անգամ անգլիական թէ որչափ բան մուցած կամ սխալ նշանակած է Gaisfordի, Թուանք որ Dr. Heikel կարգը ըլլալ զբնական հայն կ'որ Պարտապարտութեան գրքը լաւ քննադատական հրատարակութեան ձեռնարկութիւնը, զոր այնչափ յաշտութեամբ սկսած է և»

Բ.

ՊԱՆՏՈՆԻ ԳՈՐԻՊՈՅ ՀՆԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆԻ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՔ

«Եւսեբիոս Ժանիթ չէ որ հայերէն թարգմանուած է Պրատիոնի գրքը ստուար մաս մը, այսինքն՝ Եւսեբիոսի Պարտապարտութեան Յիշատակ, եւ Օրէն (12 գիրք): Այս գրքը թարգմանութեան ժամանակն անյայտ է: Մետաքսիոսի գրքը գաւառաւորն իրանէ հոյացելի գրիւք Մարգարտուտա Սարգիս գրած թղթին մէջ, որ Երկնայալ մերձակայ Սեւանայ վանոց վանահայրն էր, կը յիշէ թէ ինքը թարգմանած է զՓեղեոսէ եւ զՏէրտու: Ահա նամակին այս մասն է. «Իսկ այժմ փութապայի յայտարար ըլլալով իմաստասիրական մակարդութեամբ հրատարակել վանի զի ալ եմք երբեք զազարեալ թարգմանութեան. եւս բազում մասեանն զորոս էմք գտնալ ի մեր լեզուս, զերկուս մասեանն պզտունն (այսինքն) զարեւոյն արամիստուութիւն եւ գինթիմիլի յոր բոլոր ձուռն նախագիտականն ինչ պարփակելով կոչ, եւ զայլս (յոյն. զայլ) բազումս յիմաստասիրացն. իւրաքանչիւր մասեանն այս մեծադին է քան զտարեւոր տառակաւ: Բայց գտնալ մեր իսկ ի հոյ լեզու գտնալ թարգմանաց զգիրս ուսմիկեղծութիւն, զոր գաւթի յիշատակէ, կարի յոյժ դըմանել եւ հրաշալի բանաստեղծութիւնս մակաւասար ի վերայ բոլոր իմաստասիրական բանից: Գտնել իմ եւ զիսկեմքսոր եւ զանգրանիկայն ի հոյ լեզու. բայց եւ զերկարափականն զեւկրտուսին սկսալ թարգմանել. եւ թէ՛ տառիւն կուսկոցի տեղ երկարանալ մեզ ի կենդանութեան: Բայցմ չորս յանձնի կարեալ զմտեցեալսն բոլոր յունաց եւ յասորաց թարգմանել ոչ զանդաւորեցալ: Եւ կարտարիլ ընդ զՏէրտուսի մեզ օգնականութեան այսպիսում իրողութեանց, ապա թէ ոչ ազգիւք օգնեցես մեզ»

«Այս նամակին հայերէն բնագիրը իրթին է, եւ ապահով չէ՜մ որ գրողին միայն այն չէր թէ նաեւ Փեղեոսէ եւ Տէրտու կանխեալ հայերէն թարգմանուածներուն մէջն էին: Փեղեոսի հայերէն թարգմանութիւնը կարտուած է. եւ թէ՛ նաեւ ընդունելիք թէ զՏէրտու Գր. Մարգարտու թարգմանած է, չէ հետեւիլ թէ միւս արամիստուութիւնը ալ — որոնց ո՞րք քիչ էր կը տարբեր — ինքը թարգմանած ըլլալ: Չնայել եւ ինչ Մարգարտու միջոցին հոյն է որ կընար թարգմանած ըլլալ գտնելը, վասն զի իրեն հետ մեռաւ նաեւ յունարէն թարգմանութեան տարբերութիւնը: Այսպէս ալ թարգմանութիւնը առնուալի ժՎ գարուն առաւելին տառեանական էր. բայց եւ կարծեմ որ աւելի եւս հին են լաւ թեւս նաեւ Եւսեբիոս: Հայոց մասնաւորութեան պատմութեան հիմաւ Հ. Գարեգին Անեանի (Միւլիմարեան) Մարգարտութեանը զանալ գրիւք

¹ Եղեթիմի մեզգիրքը թարգմանութեամբ գրած է այս մասն. մեզգիրքն ինչիւս ըստ օրինակի մեր մասեանն գարունի թիւի 50. թիւ 109 Բ, սող 17 — 110 Գ, 9.) որ շատ աղաւաղ գրուած թիւն մըն է:

² Օրինակին մէջ նախ «Բիւլ», գրուած է, եւ յետոյ նոյն գրիւք «Բիւլ», արագրուած:

³ Այսպէս յորինակն. բայց կ'ընեալ թէ սխալ ընթերցած է գրիւք իւր գաղափարը. յորում էր անոյն լաւ «Եւսեբիոս»:

